

ve bu cemiyetin başkanı olan Rifat Efendi Millî Mücadele'yi destekledi. 23 Nisan 1920'de Menteşe'den (Muğla) mebus seçilerek ilk meclise katıldı. Bu arada Şeyhülislâm Dürrîzâde'nin İngilizler'in baskısıyla Millî Mücadele aleyhinde verdiği fetvayı reddeden bir fetva verdi. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde neşredilerek yurdun her tarafına dağıtılan bu fetva halkın Millî Mücadele etrafında toplanmasında son derece etkili oldu. Bunun üzerine İstanbul hükümeti tarafından 25 Nisan 1920'de müftülük görevinden azledildi. Ayrıca I. Örfî İdare Dîvân-ı Harbi tarafından Millî Mücadele'ye destek olduğu gerekçesiyle idamına ve mallarının müsadere edilmesine karar verildi. Ancak Ankara hükümeti Rifat Efendi'yi derhal müftülük görevine iade etti. Altı ay Manisa mebusu olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çalışan Rifat Efendi müftülük görevini tercih ederek 27 Ekim 1920'de mebusluktan ayrıldı.

16 Aralık 1922'de Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti Hey'et-i İftâiyye âzalığına getirilen Rifat Efendi, bu vekâletin kaldırılıp Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulması üzerine 31 Mart 1924'te Diyanet İşleri reisi oldu ve ölümüne kadar (5 Mart 1941) bu görevde kaldı. Kabri Cebeci Asrî Mezarlığı'ndadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Rifat Börekçi'nin Diyanet İşleri Başkanlığı'ndaki sicil dosyası; Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevî Mimarları*, Ankara, ts. (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları), s. 188-198; "Cumhuriyetin İlk Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi'nin 22. Ölüm Yıldönümü", *Asrın Dini Müslümanlık*, II/21, Ankara 1963, s. 14-15; "Vefatının 44. Yıldönümü Münasebetiyle Mehmed Rifat Hoca Efendi", *Diyanet Gazetesi*, sy. 313, Ankara 1985, s. 16; "M. Rifat Börekçi", a.e., sy. 336 (1987), s. 14, 16.

VELÎ ERTAN

BÖRİ

Ebü Saîd Tâcû'l-Mülûk
b. Zâhîriddîn Tuğtegin
(ö. 526/1132)

Dimaşk atabeglerinden.

2 Ramazan 478'de (22 Aralık 1085) doğdu. Gençliğinden itibaren atabegliğin çeşitli yerlerinde idarî ve askerî görevlerde bulundu. Babası Atabeg Tuğtegin onu ilk defa 494'te (1101) Cebele'nin muhafızlığına tayin etti. Fakat halkın şikâyeti üzerine Cebele'nin eski sahib ve Trab-

lûşşam hâkimi Fahrülmülk İbn Ammâr buraya asker yolladı. Börî İbn Ammâr'ın gönderdiği bu kuvvetlere yenilip esir düştü. Trablûşşam'a getirilen Börî'ye Fahrülmülk çok iyi davrandığı gibi onu serbest bırakıp Dimaşk'a yolladı. Tuğtegin sefere çıkarken Börî'yi Dimaşk nâibi tayin ederdi. 503'te (1110) Dimaşk Atabegliği'ni temsilen elçi olarak Bağdat'a gitti ve Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın huzuruna çıktı. Atabeg Tuğtegin, itaatsiz davranışları yüzünden Emîr Gümüştegin'in elinden aldığı Ba'lebek'i oğlu Börî'ye iktâ* etti. Ba'lebek gibi önemli bir şehrin idarî ve askerî işlerini yürüten Börî bu sırada Haçlılar'a karşı da mücadele etti. Tuğtegin ölümünden çok kısa bir süre önce Börî'yi kendi yerine aday gösterdi ve onun 8 Safer 522'de (12 Şubat 1128) ölümüyle Börî Dimaşk atabegliği ilân edildi.

Vezir Tâhir b. Sa'd el-Mezdekânî'nin Suriye'de kuvvet kazanmaya başlayan Bâtınîler'le iş birliği halinde olması ve Bâtınîler'in Haçlılar'la gizli görüşmelerde bulunmaları Börî'nin harekete geçmesine sebep oldu. Haçlı-Bâtınî anlaşmasına göre Dimaşk içindeki Bâtınîler şehri zaptetmeye gelecek olan Haçlılar'a kapıları açacaklar, bu hizmetlerine karşılık Haçlılar'dan Sur şehrini alacaklardı. Bu anlaşma ile 30 Ramazan 523 (16 Eylül 1129) günü harekete geçilmesi kararlaştırılmıştı. Dimaşk şahnesi Yûsuf b. Fîrûz ve şehrin reisi Müferric b. Hasan'ın desteğini sağlayan Börî, 17 Ramazan (3 Eylül) günü huzura çıkan vezir Tâhir b. Sa'd el-Mezdekânî'yi emîrlerinin ve ileri gelen saray erkânının gözleri önünde öldürttü. Daha sonra Bâtınîler'e karşı harekete geçildi ve Dimaşk Bâtınîler'den temizlendi. Bu arada Börî, Bâtınîler'le cesaretle mücadele eden reis Müferric b. Hasan'ı vezirliğe tayin etti.

Bâtınîler'le iş birliği yaparak Dimaşk'ı ele geçirmeyi planlayan Haçlılar, Bâtınîler'in ortadan kaldırılmış olmasına rağmen bu isteklerinden vazgeçemediler. Kudüs Kralı Baudouin Haçlı hâkimiyeti altındaki yerlere haber göndererek Dimaşk'a karşı açmış olduğu sefere katılmalarını istedi. Trablûs'tan Pons, Antakya'dan Bohemund ve Urfa'dan da I. Joscelin kralın çağrısına uyarak Dimaşk yakınlarındaki bir mevkiye ordugâh kurdular (Zilkade 523/Ekim-Kasım 1129). Haçlılar buradan, ihtiyaçları olan erzağı temin için Taberiye Lordu Guillaume de Bures'in kumandasında 1000 kişilik bir birliği

Havran'a gönderdiler. Bunu haber alan Börî vakit kaybetmeden bu Haçlı grubu üzerine asker gönderdi ve onları ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu mağlûbiyet üzerine Haçlılar Dimaşk'ı kuşatmaktan vazgeçip üslerine döndüler.

Dimaşk üzerindeki Haçlı tehdidini bir süre için de olsa ortadan kaldıran Börî'nin en büyük rakibi, bütün Suriye'yi ele geçirmek isteyen kuzey komşusu Musul Atabegi İmâdüddin Zengî idi. Atabeg Zengî Haçlılar'a karşı açmış olduğu cihad için Börî'den yardım istedi. Börî başlangıçta Zengî'nin yardım isteğini endişe ile karşıladı, fakat daha sonra emîrlerinden Şemsü'lümerrâ el-Havâs kumandasında 500 atlıyı Halep'e yolladı. Ayrıca Hama'ya henüz yerleşmiş ve şehrin idaresiyle görevlendirilmiş olan oğlu Bahâeddin Sevinç'e de haber göndererek askeriyile Halep'e gitmesini istedi. Atabeg Zengî Halep'e gelen Sevinç ile Dimaşk birliğini iyi karşıladıysa da kısa bir süre sonra hem Sevinç'i hem de Dimaşk Atabegliği ordusundaki kumandan ve askerleri tutuklayıp Halep Kalesi'ne hapsedti. Böyle bir hile ile Börî'yi zayıf düşüren Atabeg Zengî vakit kaybetmeden Dimaşk Atabegliği ülkesine girdi ve hiçbir güçlüklerle karşılaşmadan Hama'yı zaptetti (18 Şevval 524/24 Eylül 1130). Hama'dan sonra Humus üzerine yürüyen Zengî bir süre bu şehri muhasara altında tuttu ise de ele geçirmeye muvaffak olamadan tekrar Halep'e döndü (Zilhicce 524/Kasım 1130).

Atabeg Zengî'nin Halep'e dönüşünden kısa bir süre sonra, almış olduğu bütün tedbirlere rağmen, Börî Alamut'tan gönderilen iki Bâtınî tarafından 5 Cemâziyelevvel 525'te (5 Nisan 1131) boynundan ve böğründen hançerlenerek ağır bir şekilde yaralandı. Türk kıyafetinde asker olarak Börî'nin Horasanlılar'dan kurulu muhafız birliğine giren bu Bâtınî fedaileri orada öldürüldüler.

Bu sırada, Abbâsî Halifesi Müstersid-Billâh ile anlaşmazlığı uzun bir süredir devam eden Hille'nin Arap Emîri Dübeyş b. Sadaka Börî'nin askerleri tarafından yakalandı. Halife Börî'ye haber gönderip onu kendisine teslim etmesini istedi. Ancak Musul Atabegi Zengî Dübeyş'in Börî'nin elinde esir olduğunu öğrenince, muhtemelen Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in emriyle, Börî'ye haber gönderip Dübeyş'i kendisine teslim ederse karşılığında elinde esir olan oğlu Sevinç ile kumandanlarını serbest bırakacağını ve

ayrıca 50.000 dinar ödeyeceğini vaad etti. Böri daha önce halifeye söz vermiş olmasına rağmen oğlu ve kumandanlarını kurtarabilmek için Zengî'nin teklifini kabul etmek zorunda kaldı (8 Zilhicce 525/ 1 Kasım 1131).

Oğlu Sevinç'i bu şekilde Atabeg Zengî'nin elinden kurtaran Böri, daha önce almış olduğu yaralardan kurtulamayarak 21 Receb 526 (7 Haziran 1132) günü öldü. Yerine oğlu Şemsülmülük İsmâil geçti. Dimaşk (Şam) Atabegliği ve Tuğteginliler denilen bu sülâleye onun adına nisbetle Böriler de denilmektedir.

Böri Haçlılar'a ve Bâtıniler'e karşı başarılı bir mücadele vermiştir. Onun zamanında Dimaşk'ta medreseler, hamamlar, camiler ve su kanalları inşa edilmiştir. el-Medresetü'l-Muîniyye (1130), el-Medresetü'l-Tarhâniyye (1131), el-Medresetü'l-Hâtûniyye (1132) Böri zamanında yapılan Hanefî medreseleri idi. Onun döneminde Dimaşk'ta iktisadi hayatla birlikte ilim ve fikir hayatı da çok gelişti. Başta İbnü'l-Hayyât olmak üzere Şerefeddin İbnü'l-Kayserânî gibi birçok şair şiirlerinde Böri'yi övmüşlerdir. Böri devrinin kâtiplerinden olan şair Ebü'l-Hasan b. Ebü'l-Hayr ed-Dimaşkî de ölümlünde ona bir mersiye yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 220-221, 224-227, 230-231, 233-234, 239-241; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 643-647, 656-657, 662-663, 668-669, 679-680; a.mlf., *et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât), Kahire 1963, s. 37-38, 42-43; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, s. 222, 225, 231, 256, 360; a.mlf., *Zübdetü'l-haleb*, II, 243, 245-246, 249; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 573-575; Safedî, *el-Vâfi*, X, 322; a.mlf., *Ümerâ'ü Dimaşk fi'l-İslâm* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Beyrut 1403/1983, s. 38, 158; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 199, 202, 245, 310, 313; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1983, s. 253-254, 260; Coşkun Alpтеkin, *Dimaşk Atabegliği*, İstanbul 1985, s. 87-98; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 27, 37, 52, 78, 121, 147 vd., 150, 161; M. Sobernheim, "Böri", *İA*, II, 740; R. Le Tourneau, "Bürids", *EJ*² (İng.), I, 1332.

COŞKUN ALPTEKİN

BÖRİ TEGİN

(bk. TAMGAÇ HAN).

BÖRİLER

(bk. TUĞTEGINLİLER).

BÖRK

Genel anlamda eski Türk başlığı.

Etimolojisi tartışmalı olan börk kelimesinin bilinen en eski kullanılışına, Kuzeydoğu Türkistan Uygur Hâkanlığı devrinden kalma, en erken IX. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen bir "alkış" (hükümdara dua) metninde rastlanmaktadır (Zieme, s. 135). Ancak kelimenin daha eski olduğu veya börk için başka isimlerin kullanıldığı tahmin edilebilir (Doerfer, II, 289-290); çünkü milâttan önceki devrelere ait Kuzey İç Asya mezarlarında çıkan eşya ve tasvirlerle VI. yüzyıldan itibaren yapılan Türk sanat eserlerinden, sonraları tesbit edilen börk şekillerinin hemen tamamının çok önceden mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Çin kaynaklarında kuzeyli kavimlerin giydikleri başlıklara genel olarak "hu (kuzeyli yabancı) başlığı" denilmektedir (Eberhard, s. 83-86). Hayatlarının büyük bir kısmı at üstünde geçen Kuzey Asyalı kavimler, başlarını güneşten ve soğuktan koruyan, ön ve arkalarında siperleri, yanlarında kulaklıkları bulunan kürk, deri, yün ve keçe börkler giymekte idiler. Bu börkler çeşitli renk ve şekillerde oldukları gibi kişinin mertebesine göre az veya çok süslü de olabiliyorlardı ve kadın börkleri genellikle daha süslü idi.

Börkün geçirdiği safhaları dört bölüme de incelemek mümkündür.

1. **İslâmiyet Öncesi Devir.** Milâttan önceki yüzyıllara ait Kuzey Asya mezarlarından çıkan eserler üzerinde ve Çin kabbartmalarında yer alan Hun tasvirlerinin başlarıyla, Göktürklerle Uygurlar'a ait tanrı, hükümdar heykel ve tasvirlerinde görülen börkler taca benzemektedir (Esin, *Proceedings of the IXth Permanent International Altaistic Conference*, s. 76-83, 94-108). Bu başlıkların taca benzetmesinin sebebi, siper ve kulaklıklar için dilimlenmiş olan kenarın yukarı kalkık resmedilmesidir. Kenarın aşağı devrik resmedilmesi sonucundaysa börk, yapraklı çiçek kadehini andırmakta, bu sebepten de Budist Uygur eserlerinde tanrıların başında önden üç üçgen dilimi görülen bu başlığa, Sanskritçe **padma** "nilüfer" denilmekte ve ayrıca başlık güneşe de benzetilmektedir. Göktürk sanatında bu börk, Kültigin (ö. 732) heykellerinde ve ana tanrıça Umay'ı tasvir ettiği sanılan kaya resimlerinde görülmektedir. VIII. yüzyıl Çin kaynaklarında Uygur hâkanının giydiği bildirilen "hu

başlığı"nın da taç şeklinde olması muhtemeldir; çünkü bazı metinlerde Uygur hâkanlarının tacından söz edilmektedir (Esin, *a.g.e.*, s. 86). Yine yazılı belgelerden, hükümdar börklerinin kürkten yapıldığı ve altın tezyinatla süslediği de öğrenilmektedir. Doğu Hun hükümdarının başlığı gibi, VI-VIII. yüzyıllardaki Kırğız beylerinin kürk kalpaklarının da altın dairelerle süslenmiş oldukları bilinmektedir.

2. **İlk İslâmî Devir.** Börk karşılığı olarak Arapça metinlerde **kalensüve Türkkiye** (Türk külâhı) veya **kalensüve Şaşî** (Taşkent külâhı) yahut **kalensüve Bulgarî** (Bulgar külâhı); Bulgar, Etil kıyılarında bir Türk şehrinin adıdır; Togan, s. 174-178) gibi adlara rastlanmaktadır. Türkistan İslâm ulemâsı ilk dönemlerde Arap sarığını benimsemeyip kendi mahallî başlıklarını giymeye devam etmişlerdir. IV. (X.) yüzyılda İmam Mâtürîdî'nin gemiye benzetilerek "zevraçke" denilen başlığının bu benzetmeden kenarlı börk olduğu anlaşılmaktadır (Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâmiyete Giriş*, s. 154-155). Türk asıllı ünlü filozof Fârâbî'nin de aynı asırdaki Türk tarzında (Türkâne) bir kalensüve giydiği bilinmektedir (Togan, s. 175). Yine bu yazılı kaynaklardan Derbend Türkleri'nin ak keçeden kenarlı börk, Horasan Türkmenleri'nin de bugün olduğu gibi keçe veya kürkten kenarsız ve yüksek bir başlık giydikleri öğrenilmektedir.

3. **Hâkânî Türk Devri.** V. (XI.) yüzyıl Hâkânî Türk metinleri börk hakkında geniş bilgi vermektedir. Bu bilgilere göre börk kelimesi "kubbe" mânasına da geliyordu ve giyenin başı (mevkii) yükseldikçe börkü daha büyük olmakta idi. Hâkânî Türk devrinden kalma bir tunç hokka üzerindeki hükümdar tasvirinin başında Horasan Türkmenleri'nin giydiği gibi yüksek ve sivri bir külâh görülmektedir (Esin, *Proceedings of the IXth Permanent International Altaistic Conference*, IV. IX). Buna göre Kâşgarlı Mahmud'un bahsettiği "sukarlaç börk" (uzun külâh, Ar. **kalensüve tavîl**) böyle bir başlık olabilir (*Divânü Lugâti't-Türk Tercümesi*, I, 493). Yine Kâşgarlı Mahmud bazı börklerin ipekten yapıp altın varaklarla süslediğini bildirmektedir (*a.g.e.*, III, 200, 351-352). Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiye göre, "kızılığ (kıyılı) börk" adı verilen börkler, "börkçi" denilen zenaatkârlarca mukavvadan veya balçıktan "kubbeli fırın" şeklinde hazırlanan **yang** (Çince "biçim, tarz") isimli kalıp üzerinde bi-